

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI QISHLOQ
VA SUV XO'JALIGI VAZIRLIGI
TOSHKENT DAVLAT AGRAR UNIVERSITET**

REFERAT

Mavzu: Bank ishi fanining predmeti va metodi

Tekshirdi: _____

Bajardi: Nigmatullayev N

TOSHKENT 2016

Reja:

- 1. Bank ishi kursining maqsadi va vazifalari*
- 2. Bank tizimi va uning o'ziga xos xususiyatlari.*
- 3. Banklar, bank tizimi va uning rivojlanish bosqichlari.*
- 4. Bank ishi fanining huquqiy asoslari*

Kirish

Oliy o'quv yurtlarida o'rganiladigan iqtisodiy fanlar ichida «Bank ishi» fani o'ziga xos o'ringa ega bo'lib, ushbu fanni chuqur va izchil o'zlashtirish natijasida iqtisodchilar, moliyachilar, menejerlar xo'jalik faoliyatini yuritishda va investitsiyalashda banklar bilan o'zaro manfaatli munosabatlarni tashkil etishga harakat qiladilar.

"Bank ishi" fani etakchi ixtisoslik fanlaridan biri bo'lib, unda banklar, ularni tashkil qilish va faoliyatini olib borishning me'yoriy va huquqiy sohalari, tijorat banklarining resurslari, passivlari va aktivlari, ular mutanosibligini ta'minlash, banklarning daromadlari va xarajatlari, foydasi, mijozlarni qisqa muddatli va uzoq muddatli kreditlash asoslari, banklarning kredit, investitsiya portfellarini boshqarish, bank risklari va ularni boshqarish bilan bogliq mavzular yoritiladi.

«Bank ishi» kursi amaliy fan sifatida iqtisodiy yo'nalishda ta'lim olayotgan Oliy va o'rta maxsus o'quv yurtlarining talabalari uchun mo'ljallangan bo'lib, mazkur fanda bank faoliyati bilan bog'lik aniq masalalar ko'rib chiqiladi. Fanni o'rganish davomida O'zbekistonda banklarning tarkib topishi va ikki pog'onali bank tizimini vujudga kelishi, tijorat banklarining rivojlanishi kabi nazariy va amaliy mashg'ulotlar bilan bir qatorda asosiy e'tibor bozor iqtisodiyoti sharoitida banklarning faoliyati bilan bog'lik bo'lgan masala va muammolarni o'rganishga qaratiladi.

"Bank ishi" fanini o'qitishning maqsadi talabalarni bank tizimida mustaqil ishlashga tayyorlashdan iborat bo'lib, bank tizimida mukammal faoliyat ko'rsata oladigan xodimlarni tayyorlashdan iboratdir. Ushbu kursni o'rganish davomida talabaga bank operatsiyalari bo'yicha ko'rsatma va yo'riqnomalar bilan tanish bo'lishigina talab qilinmay, balki u bozor xo'jaligida kredit hisob-kitob mexanizmini tashkil etish va amal qilish qonuniyatlarini o'rganish va aniqlash darajasidagi bilimlarga ega bo'lishini ham taqozo etadi.

Ushbu fanni o'rganish jarayonida talabalar tegishli bilimga, ko'nikma va maxoratga ega bo'lishlari lozim.

Talabalar umumnazariy fanlardan olgan bilimlari bilan bir qatorda moliyaviy qonunchilik soxasidagi yangiliklardan, ommaviy axborot vositalaridagi kundalik moliyaviy o'zgarishlardan xabardor bo'lishlari lozim. Mazkur fanning asosiy g'oyalarini to'la va muvaffaqiyatli o'rganish uchun talabalar bank tizimi va uning tarkibiy tuzilishi, banklarda pul ekvivalentlarining aylanishi, naqd pulsiz hisob-kitob shakllari, kredit mexanizmi, qarzdorning to'lovga layoqatliligi kabi ma'lumotlarni bilishlari lozim.

“Bank ishi” fanidan olingan bilimlar talabalarni oliy o'quv yurtini tamomlagandan so'ng kundalik faoliyatida uchraydigan dolzarb amaliy masalalarni echishda hamda zamonaviy bank tizimiga oid adabiyotlarni o'rganib o'z malakalarini oshirishda qo'l keladi.

Ushbu fanni talabalar tomonidan o'zlashtirish imkoniyati bo'lishi uchun ular “Pul-kredit va banklar” fani bo'yicha bilimga ega bo'lishlari lozim.

Shuningdek, “Bank ishi” fani qator maxsus fanlar, jumladan, “Davlat byudjeti”, “Soliq va soliqqa tortish”, “Monetar siyosat” kabi fanlarni o'zlashtirish uchun nazariy uslubiy asos bo'lib xizmat qiladi.

Hozirda Respublikamiz bank tizimini rivojlantirish, moliya tizimini barqarorlashtirish dolzarb masalalardan xisoblanganligi sababli ushbu fanni jaxon tajribasiga asoslangan xolda chuqur urganish muxim axamiyatga ega. Fanning ishlab chiqarishdagi o'rni uning doirasida olingan bilimlar va amaliy ko'nikmalar moliya- kredit institutlarining bozor operatsiyalari bilan bog'lik professional faoliyatda bevosita qullanilishi bilan belgilanadi

«Bank ishi» fani bakalavriatning “Iqtisodiyot” yo'nalishi 2-kursining 1-semestrda o'qitiladi. Fan ijtimoiy-iqtisodiy va gumanitar fanlar bilan bir qatorda o'qitiladi.

Barcha turdagi o'quv mashg'ulotlarini olib borish jarayonida namunaviy o'quv dasturida keltirilgan adabiyotlar ro'yxatidan tashqari yangi qabul qilinayotgan O'zbekiston Respublikasi Qonunlari, mamlakatimiz Prezidenti Farmonlari, Vazirlar Mahkamasining qarorlari, turli qoidalar hamda yo'riqnomalardan va o'tiladigan mavzularga tegishli adabiyotlardan ham foydalanish zarurdir.

Fanni o'rganishda mamlakatimizdagi va jaxon mamlakatlaridagi zamonaviy bank tizimdagi o'zgarishlar to'g'risidagi ma'lumotlardan keng foydalanish lozim. Bunda Xalkaro Internet tizimi, va boshka kuplab xalkaro iqtisodiy va gumanitar tashkilotlarning materiallaridan foydalanish ijobiy natijalar beradi.

2. Bank tizimi va uning o'ziga xos xususiyatlari.

Markaziy banklarning tarixan paydo bo'lishi, shakllanishi va rivojlanishiga e'tibor qiladigan bo'lsak, ularning tijorat banklaridan ancha kech paydo bo'lganligiga amin bo'lamiz. Markaziy banklarning yuzaga kelishiga asosiy sabab bank tizimining butunlay ishdan chiqishi darajasiga etishi, ya'ni xar bir bank o'zicha va o'zi belgilagan miqdorda muomalaga turli xildagi, hamda turli nominaldagi pul belgilari chiqarishi bilan yuzaga kelgan. Bu o'z navbatida bevosita muomalada tovar va moddiy qimmatliklarga nisbatan pulning bir necha barobar ko'payishiga va oqibatda nafaqat bank tizimining, balki butun iqtisodiyotning izdan chiqishiga olib kelgan. Bu esa emission banklarning markazlashtirilishiga olib kelgan. Natijada, emissiya qilish xuquqini qo'lga kiritgan bankning boshqa banklarga nisbatan barqaror va mustaxkam bo'lishi ma'lum bo'ldi. Bu orqali bank tizimida mavjud bo'lishi kerak bo'lgan sof raqobat yo'qotilib, ko'zlangan natijaga erishilmadi. Shundan so'ng, iqtisodchi olimlar tijorat banklari faoliyatini boshqaradigan va faoliyati jixatdan ulardan farq qiladigan bankni vujudga keltirish zarurligini anglab etdilar. Shu tariqa markaziy banklarning vujudga kelishiga va ularning faoliyatiga zaruriyat tug'ildi. Shunday qilib, birinchi Markaziy bank 1656 yilda SHvetsiyada, undan so'ng 1694 yilda Angliyada vujudga keldi.

Odatda Markaziy banklar aktsionerlik jamiyati sifatida tashkil etiladi. Tartibga asosan uning kapitali davlatga tegishli hisoblanadi (Frantsiya, Buyuk Britaniya, Germaniya, Gollandiya va Ispaniya). Agar davlat kapitalning ma'lum qismigagina egalik qilsa (Belgiya, Yaponiya) yoki Markaziy bankning aktsionerlari tijorat banklari bo'lsa (masalan AQShda) yoki boshqa moliyaviy muassasalar (Italiya)

shunga qaramay Markaziy bankning boshqaruv organini tashkil qilishda davlat asosiy rol o'ynaydi.

Markaziy bank iqtisodiyotni boshqarish va bank tizimini nazorat qilishda juda muhim rol o'ynaydi. Shu sababli uning faoliyati maxsus Ustavga nisbatan ham yuksak kuchga ega.

Qonun bilan tartibga solinadiki, bu hol butun dunyoda qabul qilingan umumiy amaliyotdir. U alohida maqom berilgan muassasa sifatida butun bank tizimini nazorat qiladigan davlat organidir. U oddiy tijorat faoliyati doirasidan ancha keng qamrovli bo'lgan vazifalar hamda javobgarlikka ega.

Markaziy bank pul-kredit siyosatini samarali amalga oshirish uchun uning bir yilga mo'ljallangan asosiy yo'nalishlarini ishlab chiqadi. Bu yo'nalishlar Oliy Majlis tomonidan tasdiqlangandan keyin harakat dasturi sifatida qabul qilinadi.

Markaziy bankning vazifalari, tabiiyki, g'oyat xilma-xil bo'lib, bu hol qonunda aks ettirilgan. Xalqaro amaliyot nuqtai nazaridan qaraganda mazkur tashkilotning vazifalari g'ayrioddiy emas. U o'z zimmasiga yuklatilgan vazifalarni bajarishga vakolatli bo'lishi bilan birga unga ma'lum harakatlarni amalga oshirish taqiqlangan.

"O'zbekiston Respublikasining Markaziy banki to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi qonunining 3-moddasida: "Markaziy bankning asosiy maqsadi milliy valyuta barqarorligini ta'minlashdan iborat" deb yozib qo'yilgan.

"Valyuta barqarorligi" atamasi pul massasi, narx-navo va milliy valyuta almashuv kursining barqaror bo'lishi tushunchasini o'z ichiga oladi. Bu esa Markaziy bankning iqtisodiyotni boshqarishdagi rolini aks ettiradi. Albatta, pul massasiga, narxlarga, almashuv kurslariga ta'sir ko'rsatadigan omillar ko'p bo'lib, shulardan ayrimlari Markaziy bankning bevosita nazorati va ta'siridadir.

Markaziy bankning asosiy vazifalari quyidagilardan iborat:

-monetar siyosat va valyutani tartibga solish sohasidagi siyosatni shakllantirish, qabul qilish hamda amalga oshirish;

-O'zbekiston Respublikasida hisob-kitoblarning samarali tizimini tashkil etish va ta'minlash;

- bank faoliyatini tartibga solish va banklar ustidan nazorat o'rnatish;
- O'zbekiston Respublikasining rasmiy oltin-valyuta zaxiralarini, shuningdek, hukumat zaxiralarini kelishuvga ko'ra saqlash va boshqarish;
- Moliya vazirligi bilan birgalikda davlat byudjetining kassa ijrosini tashkil etish.

Markaziy bankka tijorat maqsadlarida investitsiyalash bilan shug'ullanishga ruxsat berilmaydi, bu ish uning vazifalarini bajarishni to'g'ridan-to'g'ri engillashtiradigan hollar bundan mustasno.

Ayrim bank yoki tashkilotga, xatto u hukumat muassasasi bo'lsa ham, moliyaviy yordam ko'rsatishga yo'l qo'yilmaydi. Buning sababi shundaki, Markaziy bank tizimning boshqa unsurlari uchun kreditor emas, balki u tartibga solish siyosatini belgilab beradi. U o'z vakolatlaridan ayrim tashkilotlarni boshqalardan ajratib maxsus qo'llab-quvvatlash uchun emas, balki barcha yuridik shaxslarga nisbatan birday foydalanishi shart.

Qonunda Markaziy bank maqomi moliyaviy jihatdan milliy byudjetdan mustaqil bo'lgan yuridik sub'ekt va davlat organi deb belgilangan. Mustaqillik unga o'z faoliyatini amalga oshirish hamda milliy iqtisodiyot masalalarni hal qilish uchun pul siyosatida zarur tashabbus ko'rsatish imkonini beradi.

Markaziy bank yuridik shaxs sifatida biron-bir davlat organi yoki tashkiloti tomonidan boshqaga olib bera olmaydigan ko'chmas mulk va moliyaviy aktavlarni o'z ichiga qamragan mulkka ega. Bu ham uning mustaqilligini kuchaytiradi va pul siyosatini samarali olib borish imkoniyatini ta'minlaydi.

Markaziy bankni boshqarishning yuqori organi Boshqaruv kengashi bo'lib, u monetar siyosatni hamda o'z zimmasiga yuklatilgan vazifalarni amalga oshirishida boshqa davlat organlarining bevosita yoki bilvosita aralashuvidan xoli. Boshqaruvga Rais boshchilik qiladi, u ayni vaqtda Markaziy bank Raisi ham bo'lib, ijro etuvchi organ (direktor) vazifasini bajaradi.

Markaziy bank mustaqilligining kafolati juda muhim bo'lib, u O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga hisob beradi va o'z vakolatlari doirasida qarorlarni mustaqil qabul qiladi.

Markaziy bank vazifalari

Emissiya - eng qadimgi va eng muhim vazifalardan biridir. Banknot emissiyasi hamon o'z ahamiyatini saqlab qolmoqda, chunki naqd pul hali ham chakana savdodagi to'lovlar va zarur qarz majburiyatlarini uzul-kesil to'lashga ham mablag'ga ega bo'lish lozim bo'lgan kredit tizimi likvidligini ta'minlash uchun zarur, kerak.

Tijorat banklari kassa zaxiralarini jamlash va saqlash vazifasi tijorat banklarining zaxira hisob-varaqlarida ularning omonatlari miqdoriga muayyan nisbatda zaxiralar saqlashdan iborat.

Rasmiy oltin-valyuta zaxiralarini saqlash vazifasi xalqaro hisob-kitoblarda zaxira aktivi va kafolat-sug'urta fondi rolini bajarishdan iborat.

Tijorat banklarini kreditlash vazifasi tarixan markaziy banklar qog'oz pul emissiyasini yakka hoqimligi bilan bogliq. Kredit muassasalari depozitlari-ni to'plash, kredit operatsiyalarini kengaytirish uchun asos bo'lib xizmat qiladi.

Hukumat uchun kreditlar berish va hisob-kitob operatsiyalarini bajarish vazifasi shundan iboratki, Markaziy bank hukumat muassasalari va tashkilotlarining, xazinaning hisob-varaqlarini yuritadi, ushbu hisob-varaqlarda mablag'larni to'playdi va ulardan pul beradi; davlat qimmatli qog'ozlari bilan operatsiyalarni amalga oshiradi, davlatda bevosita qisqa muddatli va uzoq muddatli qarzlari yoki davlat obligatsiyalarini sotib olish uchun kredit beradi; hukumat organlari topshirig'iga muvofiq oltin hamda chet el valyutasi bilan bo'ladigan operatsiyalarni bajaradi.

Hisob-kitoblarni va pul o'tkazish operatsiyalarini amalga oshirish vazifasi o'zaro talablar va majburiyatlarni surishishga asoslangan naqd pulsiz hisob-kitoblardan iboratdir.

Iqtisodiyotni pul-kredit jihatidan tartibga solish vazifasi ishlab chiqarishning jami hajmini, ish bilan bandlikni va narxlar darajasini barqarorlashtirish maqsadida pul taklif qiliishni o'zgartirishdan iboratdir. Pul-kredit siyosati ishlab chiqarish pasayganida uning o'sishini rag'batlantirish uchun pul taklif qilishni ko'paytiradi, inflyasiya davrida esa, aksincha pul taklif qilishni cheklaydi.

Markaziy bankning nazorat qilish vazifasi tijorat banklari ishida muammolar vujudga kelish ehtimolini aniqlashdan iborat. Banklarni nazorat qilish litsenziyalash, iqtisodiy me'yor (normativ)larni nazorat qilish, tijorat banklar faoliyatini tekshirish hamda taftish qilish shaklida amalga oshiriladi.

Keyingi yillarda Markaziy bankning iqtisodiyotdagi urni va ahamiyati hamda uni mamlakat xududida bulayotgan iqtisodiy jarayonlarni tartibga solishdagi xakida munozarali baxslar bir necha marotaba uzining rivojlanish yo'nalishlarini uzgartirdi va buning oqibatida iqtisodiyotdagi bank tizimining birinchi pogonasida real uzgarishlar bo'lishiga sabab bo'ldi, bu esa birinchi navbatda davlat boshqaruv organlariga bo'lgan munosabatlarda namoyon bo'ldi.

Bu muammoni tahlil etishda asosiy jixat – mamlakat Markaziy banki siyosatining davlat iqtisodiy siyosati yo'nalishiga tobeligi, ya'ni aniqrogi bu tobelikning darajasiga bog'liq. Qachonki, mamlakat Markaziy banki siyosati davlatning iqtisodiyotni tartibga solish siyosati bilan chambarchas bog'liq bo'lsa, bunday bog'liqlikni samarali deb hisoblash mumkin. Lekin, shu narsa katta ahamiyatga egaki, bu ittifoq Markaziy bank tomonidan qanchalik ixtiyoriy ravishda tuzilgan va kimga hisobdor va bank tizimida pul-kredit siyosatini tartibga solishdagi usullarni va yo'nalishlarni tanlashda hamda qonun bo'yicha Markaziy bank mustaqilligi darajasi va bunga xaqiqatda erishilganligiga ahamiyat berish lozim.

Markaziy bankning kapitalida va foydasini taqsimlashda davlatning ishtiroki omili Markaziy bank iqtisodiy mustaqilligining qanchalik darajadiligini ko'rsatadi. Lekin, bu qaramlik ikkilamchi rol o'ynaydi, chunki Markaziy bankning kapitali to'g'ridan-to'g'ri davlatga tegishli bo'lmasa ham, qonunchilikda ma'lum sharx mavjud buladi. Agar mavjud bo'lmasa, davlat egri usullardan foydalanadi. Misol qilib, Avstriya Milliy banki xakidagi konunni olaylik. Ushbu faoliyat ko'rsatayotgan bank xuddi xissadorlik jamiyati shaklida tuzilgan (Markaziy bankning 50 % kapitali Federatsiyaga, kolgan 50% kapitali Avstriyalik yuridik va jismoniy shaxslarga tegishli). Markaziy bank kapitaliga faqat Moliya vazirligidan ruxsat olgan yuridik va jismoniy shaxslargina ulush ko'sha olish xuquqiga

egadirlar. Pay (ulush) meros (vorislik) orqali o'tishi yoki Moliya vazirligi ruxsati bilan sotilishi mumkin. Bundan tashqari, Markaziy bankning funktsiya va vazifalari qonunda ko'rsatilgan. SHu sababli ulush egalari yig'ilishi chegaralangan masalalarnigina echa oladi. Albatta, bu masalalar bankning iqtisodiy siyosati bilan to'g'ridan-to'g'ri bog'liq bulmaydi.

O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankini ham Germaniya, Buyuk Britaniya, Frantsiya, Gollandiya, Daniya va Rossiya kabi davlatlarning Markaziy banklari guruxlari katoriga kiritish mumkin. Chunki bu guruxlar kapitalining 100 foizi davlat mulki hisoblanadi. Quyida ayrim Markaziy banklar kapitalida davlatlarning ishtirokini aks etuvchi jadvalni keltiramiz.

1-jadval

Markaziy banklar kapitalida davlatlarning ishtiroki

<i>Mamlakatl ar</i>	<i>Mulkdagi ulushi, foizda</i>
<i>Buyuk Britaniya</i>	<i>Davlat mulki – 100%</i>
<i>Daniya</i>	<i>Davlat mulki – 100%</i>
<i>Gollandiy a</i>	<i>Davlat mulki – 100%</i>
<i>Rossiya</i>	<i>Davlat mulki – 100%</i>
<i>Germaniy a</i>	<i>Davlat mulki – 100%</i>
<i>Frantsiya</i>	<i>Davlat mulki – 100%</i>
<i>Shveysari ya</i>	<i>Yuridik shaxslar mulki – 43%; Kanton (ma'muriy bulinma) lar mulki – 57%</i>
<i>Italiya</i>	<i>Banklar va sugurta kompaniyalarining mulki – 100%</i>
<i>AQSh</i>	<i>Federal rezerv tizimiga a'zo banklarning mulki – 100%</i>
<i>Yaponiya</i>	<i>Davlat mulki – 55%; yuridik shaxslar mulki – 45%</i>

<i>Avstriya</i>	<i>Federatsiya mulki – 50%; Yuridik va jismoniy shaxslar mulki – 50%</i>
-----------------	--

Germaniya, AQSh, Buyuk Britaniya va Italiya kabi rivojlangan mamlakatlar Markaziy banklarining mamlakat xukumatiga nisbatan mustaqilligi turli darajada bulib, ushbu davlatlarda inflyasiya sur'ati ham turli darajadadir. Professor Alesinaning tadqiqot-lariga asosan 1973-1986 yillarda rivojlangan 17 ta davlatlar guruxi ichida eng past o'rtacha yillik inflyasiya sur'ati Germaniya va AQShda hamda eng yuqori ko'rsatkich Italiya va Buyuk Britaniyada kuzatilgan.

Shuningdek, Markaziy bankning mustaqilligi darajasini belgilovchi keyingi omillardan biri bank raxbarining saylanish tartibi hisoblanadi. Markaziy bankning siyosiy mustaqilligini ko'rsatuvchi uchinchi omil, unin konunda ko'rsatilgan faoliyati darajasi va maqsadlari hisoblanadi. Bu omil Markaziy bank faoliyatining erkinligini chegaralasada, uning konunda ko'rsatilgan vakolatlarini aniqlab beradi.

Markaziy bankning yuridik shaxs sifatida mamlakat ijrochi xukumatidan mustaqilligi uning zimmasiga yuklatilgan vazifalarida belgilanadi, ya'ni Markaziy bankning eng asosiy vazifasi bu, narx-navo barqarorligini ta'minlashdir. SHu bilan birga Markaziy bankning xukumat oldidagi mustaqilligi ikki xil ya'ni, siyosiy va iqtisodiy shaklni uz ichiga oladi.

Siyosiy mustaqillik – bu, Markaziy bankning pul massasini maqsadli yo'nalishlarini belgilashdagi mustaqilligi (avtonomiya) va iqtisodiy mustaqillikka - Markaziy bankning pul-kredit siyosatini olib borishda vositalarni mustaqil tanlash imkoniyati kiradi.

Markaziy bank siyosiy mustaqilligining shartlari bulib, uning boshqaruv organi a'zolari va boshqaruv raisini (prezidenti) belgilash, bank tomonidan qabul kilingan masalalarni xukumat yoki parlament tomonidan ma'kullanishi hisoblanadi. Iqtisodiy mustaqillik esa uning xukumatga davlat xarajatlarini moliyalashtirish uchun yoki kreditlar berish uchun majburiyatni zimmasiga olmaslikda ifodalanadi. Bundan tashqari Markaziy bankning iqtisodiy mustaqil bo'lishida uning kredit

tizimi ustidan olib boradigan nazoratida xukumatning aralashish darajasi ham muxim rol o'ynaydi.

Markaziy bank mustaqilligi deganda:

birinchidan, Markaziy bank hukumat iqtisodiy siyosatining umumiy doirasida ish olib borishi kerak. U xukumat siyosatidan farq qiladigan o'z mustaqil siyosatini amalga oshirishi mumkin emasligiga hech qanday shubha yo'q;

ikkinchidan, Markaziy bank o'zining pul-kredit siyosatini tezkor (operativ) amalga oshirishda mustaqil bo'lishi kerak. Bu siyosat hukumat iqtisodiy siyosatini qo'llab-quvvatlashi va iqtisodiyotda barqarorlikni ta'minlashi shart. Bu foiz stavkalari, likvidlikning bank nisbatlari hamda almashuv kurslaridagi texnik o'zgarshilarni Markaziy bank tizimning barqarorligini taminlash talabi darajasi asosida mustaqil belgilashi lozim degan ma'noni bildiradi.

Ana shu nuqtai nazardan u iqtisodiyotni boshqarishga mas'ul boshqa organlar bilan hamkorlikda muhim qarorlar qabul qiladi. Markaziy bank hukumat bilan munosabatlarga kirishadi hamda jahon amaliyotiga muvofiq uning bankiri, fiskal (xazina) agenti (vakili) hamda o'z vakolatlariga kiruvchi hamma muammolar yuzasidan maslahatchisi vazifalarini bajaradi, shuningdek iqtisodiy hamda moliya masalalari yuzasidan daalat byudjetini tayyorlashga doir tavsiyalarni o'z ichiga olgan ma'lumotni hukumatga taqdim etadi.

Markaziy bankka mazkur vakolatlarning berilishi ikki bosqichli bank tizimining unumli ish yuritishni ta'minlash imkonini beradi. Quyida sanaladigan vazifalarni samarali bajarish uchun Markaziy bank mintaqaviy muassasalarning keng tarmog'i va markaziy apparatga ega.

4. Bank ishi fanining huquqiy asoslari

Bank deb pul mablag'larini yig'uvchi, saklab beruvchi, kredit-hisob va boshqa xar-xil vositachilik operatsiyalarini bajaruvchi muassasalarga aytiladi.

Banklar paydo bo'lishining asosi bo'lib tovar-pul munosabatlarning rivojlanishi hisoblanadi. Tovar-pul munosabatlarning bo'lishi va ularning

rivojlanib borishi barcha ijtimoiy-iqtisodiy tuzumlarda banklarning xam bo'lishini takozo qiladi.

Bank so'zi italyanacha "banca" so'zidan olingan bo'lib "stol", banknota "pullik stol" degan ma'noni anglatadi. O'rta asrlarda italiyalik puldorlar xamyonlaridagi, idishlardagi monetalarni stol ustida qo'yib hisob-kitob qilganlar.

Banklar quyidagi funksiyalarni bajaradi:

- vaqtincha bo'sh turgan mablag'larni yig'ish va kapitalga aylantirish;

- kredit munosabatlarida vositachilik qilish;

- to'lov jarayonlarida vositachilik qilish;

- muomalaga kredit vositalarini chiqarish.

Banklar o'z faoliyatlarida quyidagi bank operatsiyalarini amalga oshiradilar:

➤ jismoniy va yuridik shaxslarning, shu jumladan, vakil banklarning hisob-varaqlarini ochish va yuritish, hisob-varaqlar bo'yicha hisob-kitob qilish;

➤ omonatlarni jalb etish;

➤ kreditlarning qaytarilishi, foizlilik va muddatliligi sharti bilan o'z mablag'lari va jalb etilgan mablag'lar hisobidan o'z nomidan kreditlar berish.

Banklar boshqa turdagi operatsiyalarni ham amalga oshirishlari mumkin, chunonchi:

➤ mablag' egasi yoki mablag'ni tasarruf etuvchi bilan tuzilgan shartnomaga binoan pul mablag'larini boshqarish;

➤ chet el valyutasini naqd pul va naqd bo'lmagan pul shakllarida yuridik hamda jismoniy shaxslardan sotib olish va ularga sotish;

➤ pul mablag'lari, veksellar, to'lov va hisob-kitob hujjatlarini inkasso qilish;

➤ uchinchi shaxslar nomidan majburiyatlarning bajarilishini nazarda tutuvchi kafolatlar berish;

➤ uchinchi shaxslardan majburiyatlarning bajarilishini talab qilish huquqini olish;

➤ qimmatli qog'ozlar chiqarish, xarid qilish, sotish hisobini yuritish va ularni saqlash, mijoz bilan tuzilgan shartnomaga binoan qimmatli qog'ozlarni boshqarish, qimmatli qog'ozlar bilan boshqa operatsiyalarni bajarish;

- bank faoliyati yuzasidan maslahat va axborot xizmati ko'rsatish;
- *jismoniy va yuridik shaxslarga hujjatlar va boshqa boyliklarni saklash uchun maxsus binolar yoki ular ichidagi po'lat sandiqlarni ijaraga berish;*

Tijorat banklari xar kandy yuridik shaxslar singari uyushgan tashkilot bo'lib, uzining ichki tuzilishiga, uzviy alokador tarkibiy kislarga ega.

Tijorat banklarining tashkiliy tuzilishi aksioner jamiyat tuzilishiga o'xshashdir. Tijorat bankning oliy organi aksiyadorlarning umumiy yig'ilishi hisoblanadi. Bu yig'ilishlarda aksiyadorlarning vakillari va aksiyador korxonalarining rahbarlari ishtirok etadilar. Aksiyadorlarning umumiy yig'ilishi ko'rib chiqishga qo'yilgan masalalar bo'yicha qaror qabul qilish uchun aksiyadorlarning kamida 3/4 qismi ishtirok qilishi lozim.

Bankning boshqaruvini direktorlar kengashi amalga oshiradi. Unga qo'shimcha tarzda bank boshqaruvini kuzatish va nazorat qilish mas'uliyati ham yuklatilgan. Direktorlar kengashi a'zolarining tarkibi va saylanish muddati tijorat bankning nizomi bilan belgilanadi.

Bank kengashi bank faoliyatining asosiy yo'nalishini, kredit siyosati va bankning boshqa rejalarini ko'rib chiqish, daromad, xarajatlar, foyda rejalarini tasdiqlash, shu'balarni ochish yoki yopish masalalarini ko'rib chiqish kabi masalalar bilan shug'ullanadi.

Bank boshqaruvi bank faoliyatiga bevosita rahbarlik qiladi. Bank boshqaruvi aksiyadorlarning umumiy yig'ilishi va direktorlar kengashi oldida javobgardir. Bank boshqaruvi boshqaruv raisi, rais o'rinbosari va boshqa xodimlardan tarkib topgan. U o'z faoliyatini nizom va yo'riqnomalarga asoslangan holda amalga oshiradi.

Aksionerlarning umumiy yig'ilishi, bank kengashi va boshqaruvi bankning boshqaruv organlari hisoblanadi.

Bank kengashi omonatchilar va aksiyadorlarni himoya qilish maqsadida bank faoliyatini, shu jumladan, kreditlash va mablag'larni investitsiyalashning to'g'riligini nazorat qilish:

- bank rahbarlarini ishga tayinlash va ishdan bo'shatish;

- bank kapitalining bir tekis o'sib borishini ta'minlab turish;
- bank siyosatini ishlab chiqish;
- qonun hujjatlariga rioya qilishni ta'minlash va boshqa vazifalarni amalga oshiradi.

Bank kengashi a'zolari kamida besh kishidan iborat bo'lishi lozim. Aksiyadorlardan tashqari bank sohasi olimlari va mutaxassislari ham bank kengashi a'zosi bo'lishlari mumkin.

Bankga operativ raxbarlik qiluvchi va uning faoliyati uchun javob beruvchi bank boshqaruvi bankning ijroiya organi hisoblanadi. Boshqaruv bank Kengashi va aksiyadorlar umumiy yig'ilishi oldida hisobdordirlar.

Biz xisobga olayotgan struktura bank faoliyatini tashkil qilishni ta'minlovchi eng umumiy tarkib hisoblanadi. Lekin bank tarkibiga bankning xususiyatini aks ettiruchi turli xil prinsiplarga asoslangan bevosita bo'limlar ham qo'shilishi mumkin.

Halqaro bank amaliyotida hizmatlar taklifi bilan shug'ullanuvchi bank qismini «**front office**» deb ataladi. Ularning vazifalari bo'lib, bank maxsulotlarini taklif etish, mijozlarni jalb qilish va x.k. hisoblanadi. Bank operatsiyalari muhitini amalga oshiruvchi qism esa «**back office**» deb ataladi. Uning vazifalariga operatsiyalar va loyihalar tahlili, ularni baholanishi, belgilangan loyihalar yoki operatsiyalar bo'yicha qarorlar qabul qilish va ularni bajarilishi ustidan nazoratni amalga oshirish kiradi.

Bank turli xil muayyan hizmatlarni ko'rsatuvchi pul-kredit instituti ekanligini hisobga olib ushbu ikki tarkibiy bo'linmalar hususiyatini mutaxassislarning bajaradigan vazifalari bo'yicha ham yaqqolroq ajratib olish mumkin. Bunda bank mijozlariga bevosita hizmat ko'rsatuvchi mutaxassislar bo'lib, «front office» va barcha tarkibiy bo'linmalar va umumiy bankning normal vaziyatda ish olib borishini ta'minlovchi mutaxassislar «back office» hisoblanadi.

Bank, shu jumladan, chet el banki O'zbekiston Respublikasida o'z faoliyatini O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki tomonidan beriladigan litsenziya asosida amalga oshiradi. Litsenziyada bank bajaradigan operatsiyalar ro'yxati ko'rsatiladi.

Litsenziyasiz amalga oshiriladigan bank faoliyati g'ayriqonuniy deb hisoblanadi va bunday faoliyat natijasida olingan daromad davlat byudjetiga olib qo'yilishi lozim.

Banklarni litsenziyalash jarayoni ikki bosqichdan iborat bo'ladi. Birinchi bosqichda bank ochish uchun Markaziy bankning dastlabki ruxsatini olish hamda bankni ro'yxatdan o'tkazish va ikkinchi bosqich bank operatsiyalarini bajarish huquqini beruvchi litsenziyani olishdan iborat.

Dastlabki ruxsatnomani berish tug'risidagi qaror ariza va u bilan birga barcha zarur xujjatlar taqdim etilgan kundan boshlab ko'pi bilan uch oy ichida qabul qilinadi. Dastlabki ruxsatnomani berish yuzasidan qaror qabul qilishda asosiy omillar bo'lib quyidagilar hisoblanadi:

- muassislarning moliyaviy imkoniyatlari va xolati;
- biznes-rejaning maqbulligi;
- kapitalning tuzilishi;
- daromadlilikning kelgusi istiqbollari;
- ko'zda tutilayotgan raxbarning malakasi va obro' e'tibori;
- bankni ochish uchun taqdim etilgan xujjatlarning amaldagi qonunchilikka muvofiqligi;
- tegishli bosh binosi va uskunalar bilan ta'minlanganligi;

Bankni ro'yxatga olish va unga litsenziya berish uchun muassislar dastlabki ruxsatnoma olingan kundan boshlab uzog'i bilan olti oy muddatda qonun hujjatlarida belgilangan talablarni bajarishlari kerak.

Bankni ro'yxatga olish va unga litsenziya berish haqidagi qaror Markaziy bank talablari bajarilgan kundan ko'pi bilan bir oylik muddatda chiqariladi.

Eng kam ustav kapitali bank muassislari tomonidan uni ro'yxatga olish paytigacha to'lanishi kerak. Ustav kapitali uchun to'lanadigan mablag'lar O'zbekiston Respublikasining Markaziy banki yoki boshqa banklarda ochilgan jamg'arish hisob-varag'iga o'tkaziladi. Ko'rsatilgan mablag'lardan depozit sifatida foydalanishi xam mumkin.

Banklar ustav kapitalining eng kam miqdori Markaziy bank tomonidan belgilanadi.

Yangi ochilayotgan banklar ustav kapitalining eng kam miqdori quyidagi miqdorlarda belgilanadi:

-Aksiyadorlik tijorat banklarini ochish uchun 5.0 mln. Evro.;

-Xususiy tijorat banklarini ochish uchun 2.5 mln. Evro ekvivalentida.

Yuridik va jismoniy shaxslar, jumladan, xorijiy yuridik va jismoniy shaxslar bank muassislari va aksiyadorlari bo'lishi mumkin.

Xususiy tijorat banklari tashkil etilgan paytdan boshlab ikki yil mobaynida byudjetga daromad solig'i to'lashdan ozod qilinadi, bunda bo'shaydigan mablag'lar ularning moddiy-texnika bazasini mustahkamlashga va infrastrukturani rivojlantirishga yo'naltiriladi;

Foydalanilgan adabiyotlar

Asosiy adabiyotlar:

- 1. Abdullaeva Sh.Z., «Bank ishi». O'quv qo'llanma. –T.: Moliya.2003*
- 2. Abdullaeva Sh.Z., «Pul kredit va banklar» O'zbekiston Respublikasi Bank-moliya akademiyasi, «Moliya» nashriyoti,2000 y.*
- 3. Balabanova I.T., “Banki i bankovskoe delo”, Ucheb posob. Piter, 2003.*
- 4. Kolesnikov V.I., «Bankovskoe delo» Moskva, 4-izd. «Finansi i statistika», 2002g.*
- 5. Jarkovskaya E.P. «Bankovskoe delo» Uchebnik.-M.: Omega-L.2004.*
- 6. Lavrushina O.I., «Den'gi, Kredit, Banki» Moskva, izd. «Finansi i statistika» 2003g.*
- 7. Lavrushina O.I., «Bankovskoe delo» Moskva, izd. «Finansi i statistika» 2003g.*
- 8. Korobkova G.G. «Bankovskoe delo» Uchebnik. -M.: Economist-2004.*